

Czesław Banach

KONCEPCJE EDUKACJI NAUCZYCIELI

„Zasadnicza zmiana, która musi zajść w kształceniu nauczycieli, wynika z faktu, że podstawowym ich zadaniem będzie odłąd kształtowanie osobowości wychowanka i otwieranie przed nim drogi do rzeczywistego świata”.

Raport UNESCO *Uczyć się, aby być*

Wstęp

Edukacja nauczycielska znajduje się w procesie koniecznych zmian, wynikających z transformacji ustrojowej, a także z koncepcji i programu reformy systemu edukacji. Jest ona procesem wielowymiarowym, wielofunkcyjnym oraz interdyscyplinarnym. Od lat siedemdziesiątych przeprowadzono w Polsce i Europie wiele reform w edukacji nauczycielskiej. Zadowolenie z nich jest jednak niewielkie.

Prace pedeutologiczne i raporty edukacyjne postulują wysunięcie na pierwszy plan kształtowania systemu wartości i postaw przyszłych nauczycieli, następnie umiejętności, adekwatnych do nich funkcji i zadań zawodowych, a dopiero na końcu – wiadomości i doboru odpowiednich treści kształcenia oraz metod i środków.

Dorobek teoretyczny oraz możliwości realizacji idei samorządności i autonomii uczelni stworzyły szanse na innowacje w kształceniu nauczycieli, na przygotowanie ich do świadomego wyboru i kierowania własnym rozwojem zawodowym.

Niestety, wśród części kadry kształcącej nauczycieli występuje brak znajomości globalnych, europejskich i polskich „wyzwań cywilizacyjnych” oraz wymogów reformy szkoły i systemu edukacji. Nie do wszystkich „nauczycieli nauczycieli” dotarły diagnozy i wskazania raportów edukacyjnych i prac pedeutologicznych, że zasadniczym zadaniem nauczycieli powinno być wspieranie młodych w trudnym procesie „poznawania świata i kierowania sobą”, a więc współkształtowanie osobowości wychowanków oraz otwieranie przed nimi drogi do rzeczywistego i zmiennego świata.

Dlatego w edukacji nauczycielskiej ciągle koncentrujemy się na treściach dyscyplin kierunkowych, a zaniedbujemy problematykę rozwoju osobowości i postaw zawodowych przyszłych nauczycieli oraz ich umiejętności psychologiczno-pedagogicznych. Docenia się aspekt poznawczo-intelektualny kształcenia, zaniedbuje zaś emocjonalno-motywacyjny i praktyczno-działaniowy. Ogólny stan edukacji nauczycielskiej jest przedmiotem krytyki, z troskania oraz wymusza poszukiwania nowych koncepcji i rozwiązań modelowych.

Kreując różne koncepcje i modele edukacji nauczycielskiej, powinniśmy pamiętać, że składnikami kwalifikacji nauczycielskiej powinny być:

- kwalifikacje społeczno-moralne,
- kwalifikacje zawodowe – jako różne układy: umiejętności, wiedzy, motywacji, zainteresowań, zdolności planowania oraz organizacji pracy i oceny procesów edukacyjnych,
- kwalifikacje (cechy) fizyczne i zdrowotne.

Pomimo że w latach dziewięćdziesiątych ukazało się około 60 pozycji zwartych poświęconych edukacji nauczycielskiej, to nadal świadomość pedeutologiczna w uczelniach i instytucjach doskonalenia nauczycieli pozostawia bardzo dużo do życzenia. Wielu pracowników naukowych rzadko sięga do dorobku nauk o wychowaniu, wierząc w zdobyte kiedyś wiadomości, umiejętności i doświadczenia. Nie mają więc pełnej świadomości różnych kompetencji nauczycielskich, takich jak: poznawcza, językowa, wartościująco-komunikacyjna, interpersonalna, kulturowa, życiowego doradztwa, praktyczno-moralna i organizacyjno-techniczna.

Edukacja nauczycielska powinna czerpać inspiracje z nowych celów i kierunków edukacyjnych, uwzględniając nie tylko przygotowanie do adaptacji do zmian społecznych i reformy systemu edukacji, ale także do realizacji krytyczno-kreatywnej doktryny kształcenia i wychowania.

Funkcje i zadania nauczyciela

„Od nauczycieli XXI wieku będzie się żądać władania obszernym zasobem wiedzy: przedmiotowej, pedagogicznej, społecznej i z zakresu kultury; będą oni musieli stać się refleksyjnymi twórcami i profesjonalistami”.

R.J. Arends

Społeczność nauczycielska ma realizować strategiczne idee współczesnej edukacji – „rozumieć świat – kierować sobą”, oraz przygotowywać ludzi do uczestnictwa w procesie edukacji ustawicznej – „uczenia się przez całe życie”.

Aby to móc czynić w sposób kompetentny i efektywny, niezbędna jest świadomość swoich funkcji i zadań oraz nieustające podnoszenie kwalifikacji i umiejętności, a także motywacji do działań, ściśle związanych z wyzwaniami współczesnej cywilizacji informacyjnej i globalizacji świata.

Nauczyciel – to człowiek patrzący w przyszłość i do niej przygotowujący siebie i innych. Pracując w warunkach transformacji oraz rewolucji informacyjnej i humanizmu XXI stulecia, będzie się spotykał z wieloma dylematami edukacyjnymi i egzystencjalnymi własnymi i swoich wychowanków.

U podstaw edukacji nauczycielskiej powinna występować świadomość siedmiu zasadniczych grup (rodzajów) funkcji i zadań nauczycieli, takich jak:

1. Nauczanie i organizowanie procesu uczenia się uczniów, uczenie ich realnego życia przez wielostronną aktywność poznawczą i praktyczną.

2. Wychowywanie, wpływanie na postawy wychowanków i wspieranie ich w rozwoju osobowościowym, wykonywanie funkcji wychowawcy klasy.

3. Opieka nad młodzieżą, diagnozowanie, socjalizacja i resocjalizacja.

4. Wspomaganie młodzieży w kształtowaniu jej planów oraz programów edukacyjnych i życiowych.

5. Współpraca z rodziną i środowiskiem lokalnym, rozwijanie dialogu na temat dziecka, jego praw i powinności oraz roli szkoły i rodziny w wychowaniu.

6. Sprawdzanie i ocenianie osiągnięć szkolnych dzieci i młodzieży, analizowanie niepowodzeń szkolnych i wychowawczych oraz współdziałanie ze wszystkimi podmiotami edukacji w ich przezwyciężaniu.

7. Działalność nowatorska i badawcza, zmierzająca do efektywnego organizowania własnego „warsztatu pracy” oraz pracy z uczniami-wychowankami, a także doskonalenia metod i środków pracy dydaktyczno-wychowawczej oraz kryteriów ich oceny.

Syntetycznym celem pracy nauczycielskiej powinno być sprzyjanie wielostronnemu i efektywnemu rozwojowi młodych oraz ukierunkowanie ich myślenia, aspiracji i działania na problemy „współczesności” i „przyszłości”.

Dla zilustrowania funkcji i zadań nauczyciela oraz jego edukacji przytoczymy kilka myśli pedagogów.

Trzy sposoby funkcjonowania nauczycieli

„Pierwszy z nich – to bycie w roli. Tu nauczyciel rozgranicza spostrzeżenie siebie jako osoby i jako nauczyciela. Oddziela więc siebie od roli zawodowej; przy czym rolę postrzega jako zbiór zewnętrznie narzuconych wymagań. [...]

Drugi sposób zawodowego funkcjonowania nauczyciela – to bycie autonomicznym podmiotem, to możliwość zintegrowanego funkcjonowania. [...]

Trzeci sposób [...] to bycie bezrefleksyjne [...] nauczyciel jest wyznaczony mnogością codziennych zdarzeń, odbieranych w sposób nieuporządkowany, [...] pewnością działania i brak autorefleksji” (Kwiatkowska 1997: 74–75).

„Pracę nauczyciela można rozpatrywać ze względu na trzy główne rodzaje funkcji: kierownicze, interakcyjne i organizacyjne.

Funkcje kierownicze wynikające z roli, jaką nauczyciel odgrywa w klasie, motywując uczniów, planując i nadzorując ich postępowanie, dzieląc między nich pomoce naukowe.

Funkcje interakcyjne nauczyciel pełni podczas lekcji, wpływając na przebieg procesu dydaktycznego. Funkcje organizacyjne sprawuje w szkolnej społeczności, na przykład współpracując z kolegami, rodzicami i przełożonymi” (Arends, s. 58).

„Nawet najlepsze wykształcenie nie czyni jeszcze nauczyciela doskonałym. Stać się nim może dopiero w toku pracy zawodowej, o ile poddaje się procesowi doskonalenia zawodowego, a więc ustawicznego kształcenia” (Okoń 1989: 57).

Z różnych badań nauczycieli, w tym nauczycieli akademickich, wynika, że funkcjonują wśród nich liczne półprawdy, mity i stereotypy na temat charakteru ich pracy, praw i powinności, a normatywne wzorce osobowości mają niewielką moc regulacyjną.

Czy w takiej sytuacji nauczyciel może być przewodnikiem i refleksyjnym doradcą w rozwoju uczniów i studentów oraz efektywnie wspomagać ich w określaniu i wyborze właściwej drogi edukacyjnej, zawodowej i życiowej?

Nauczyciel akademicki ma różne zakresy praw i powinności. Jest on:

po pierwsze – znawcą, ekspertem i erudytą,

po drugie – badaczem, poszukiwaczem prawdy,

po trzecie – mentorem.

Realizuje się on w czasie swoistej „międzyepoki” i splątania wielu dyskursów (premodernistycznych, modernistycznych i postmodernistycznych), rosnącej niepewności

oraz przeorientowywania szkoły i uczelni na nowe cele, treści, metody i nowoczesne technologie wynikające z procesu kształtowania się społeczeństwa informacyjnego.

Tendencje i czynniki wpływające na edukację nauczycielską

Przemiany funkcji nauczycielskich wskazują na następujące tendencje i oczekiwania:

- 1) indywidualizację i personalizację,
- 2) przechodzenie od postawy pewności naukowej do poszukiwania oraz tworzenia wiedzy,
- 3) zastępowanie postawy dominacji postawą empatii, dialogu, negocjacji, otwierania się na zmiany społeczne i edukacyjne oraz potrzeby ludzi.

Szkole współczesnej, słusznie krytykowanej za wiele słabości oraz kontynuowanie starych praktyk szkoły pamięci i przymusu, potrzebny jest nauczyciel szerokich horyzontów, a nie „wąski specjalista”, w dodatku prezentujący często dyrektywno-autorytarny styl kierowania.

„Systemy edukacyjne – pisze S. Wołoszyn – zagubiły człowieka integralnego i pełny rozwój jego indywidualności. Stają się środkiem «instytucjonalizacji» człowieka, odgradzają się od «prawdziwego życia» i prawdziwie humanitarnych stosunków między ludźmi [...] Szkoła pracująca «w izolacji» musi być skazana na niepowodzenia” (s. 444).

Reformie systemu edukacji powinna towarzyszyć reforma edukacji nauczycielskiej, a nawet ją wyprzedzać. Koncepcja edukacji nauczycielskiej, która mogłaby współcześnie być uznana za efektywną, powinna uwzględniać nie tylko różnorodne „wyzwania cywilizacyjne”, strategie przemian ustrojowych i edukacyjnych, ale w szczególności to wszystko, co było i jest wartościowe w różnych dotychczasowych orientacjach – koncepcjach edukacji nauczycielskiej oraz współczesnych doświadczeniach łączenia teorii i praktyki kształcenia i doskonalenia nauczycieli.

„Nasze szkoły – stwierdza Śliwerski – potrzebują mniej nauczycieli, którzy udają wszechwiedzących i wszechmogących, mniej nauczycieli wyzwalających w uczniach uczucia bezsilności i bezradności, [...] których głównym celem jest wymuszanie posłuszeństwa i uległości” (s. 188).

Jak na tendencje przemian i czynniki wpływające na efektywną edukację nauczycielską zapatrują się niektórzy pedagodzy?

H. Kwiatkowska, *Ogólne tendencje przemian edukacji nauczycielskiej*

„a) Od modelu edukacji wyrastającej ze źródeł poznawczych monopedagogiki do edukacji wygenerowanej z krytycznej analizy wielu stanowisk teoretycznych i nurtów badawczych. [...]

b) Od modelu edukacji zunifikowanej centralnymi koncepcjami reform i monopolistycznym zestawem wymagań do edukacji respektującej zasadę różnorodności [...].

c) Od modelu edukacji wygenerowanej z pedagogiki wzoru i fragmentaryzacji świadomości (pedagogika ról) do edukacji wspartej na koncepcji pedagogiki kreatywnej, uwzględniającej zasady myślenia integrującego, holistycznego.

d) Od edukacji «rozmytej odpowiedzialności» [...] do odpowiedzialności personalnej, indywidualnej.

e) Od edukacji uznającej rozum techniczny i sprawstwo instrumentalne za podstawowe warunki działań efektywnych do edukacji rehabilitującej namysł, refleksję filozoficzną i kompetencje intelektualno-kreatywne. [...]

f) Od edukacji zdominowanej lokalnym, zawodowym interesem, zamkniętej w granicach narodowego państwa, do edukacji otwierającej człowieka na świat współczesny [...]

g) Od modelu edukacji wyznaczonej kategorią czasu przeszłego (dominacja historii) i teraźniejszości (dominacja teraz) do modelu wyznaczonego kategorią przyszłości. [...]

h) Od modelu edukacji zorientowanej na transmisję do modelu komunikacji i dialogu" (1990: 21–23).

Cz. Kupisiewicz:

„O jakości i zarazem efektywności określonej doktryny kształcenia nauczycieli decyduje zarówno taki lub inny zestaw składających się na nią przedmiotów czy dyscyplin naukowych, jak i realizacja tych zadań dydaktyczno-wychowawczych. [...]

[...] na kształcenie nauczycieli wpływają również wyznaczniki związane z występującymi we współczesnym świecie *tendencjami rozwojowymi edukacji* [...]

Pierwszą z tych tendencji jest dążenie do upowszechnienia zinstytucjonalizowanej oświaty. [...]

Drugą tendencję [...] stanowią usiłowania, by kształcenie podporządkować zasadzie *edukacji ustawicznej*. [...]

Trzecią tendencją edukacyjną jest traktowanie uczenia się organizowanego w szkole i przez szkołę, [...] jako formy wymagającej uzupełnienia, np. przez *uczenie się równoległe*. [...]

Czwartą tendencją [...] jest konieczność zharmonizowania doktryny kształcenia nauczycieli z potrzebami społeczeństwa *pluralistycznego*. [...]

I ta tendencja rzutuje na cele, treść i metody kształcenia nauczycieli" (s. 85–89).

K. Kuźma:

„Z rodzących się obecnie nowych tendencji przemian cywilizacyjnych i społecznych w edukacji przyszłych nauczycieli należy uwzględnić następujące:

Do pierwszej tendencji (grupy czynników) trzeba zaliczyć intensywny rozwój nauki i techniki, eksplozję informacyjną i powstanie coraz doskonalszych środków komunikowania. [...]

Do drugiej tendencji (grupy czynników) można zaliczyć procesy demokratyzacji, socjalizacji i integracji europejskiej, a także nowe zagrożenia ekologiczne i egzystencjalne ludzi. [...]

Do trzeciej tendencji (grupy czynników) trzeba zaliczyć szeroko rozumiany ruch innowacyjny nauczycieli. [...]

Czwarta tendencja sprowadza się do tezy, że nowa strategia edukacji nauczycieli powinna być oparta na koncepcji kształcenia ustawicznego. [...]

Piątą charakterystyczną cechą aktualnego etapu edukacji nauczycieli jest zwycięstwo akademizacji kształcenia nauczycieli podstawowych przedmiotów lub bloków przedmiotowych" (s. 155–157).

W pracy zbiorowej *Kształcenie pedagogiczne studentów uniwersytetów i wyższych szkół pedagogicznych*, pod red. A. Łukawskiej, czwórka autorów: J. Kędzierska, K. Polak, P. Szymanowicz i T. Wojtasińska prezentują cztery strategie w sferze działań dydaktycznych: emocjonalną, informacyjną, problemową i operacyjną (s. 85–95).

W świetle powyższych ocen i refleksji można stwierdzić, że najważniejszymi czynnikami i uwarunkowaniami edukacji nauczycielskiej są przede wszystkim:

- 1) zmienność świata i konieczność jego nieustającego poznawania, a także uczestnictwa w jego kształtowaniu;
- 2) procesy integracyjne i globalizacja przy równoczesnym odradzaniu się różnych form konserwatyzmów, nacjonalizmów i fundamentalizmów;
- 3) rozwój nauki, rewolucja informacyjna i społeczeństwo informacyjne;
- 4) coraz powszechniejszy udział mass mediów w kreowaniu współczesnej wizji realnego świata oraz potrzeb, problemów i dążeń ludzi;
- 5) procesy transformacji ustrojowej w Polsce i jej konsekwencje dla edukacji szkolnej i równoległej (nieszkolnej);
- 6) przemiany w świecie wartości, postaw i stylów życia młodzieży i dorosłych;
- 7) konieczność kształtowania u nauczycieli i uczniów perspektywy przyszłości oraz wspomagania ich w orientacjach życiowych i zawodowych.

Koncepcje oraz modele i organizacja systemu edukacji nauczycielskiej

Szkoła i uczelnia są systemami organizacyjnymi oraz środowiskami społecznymi uczenia się i rozwoju osobowego oraz realnego życia.

Nauczyciele, uczniowie i studenci prezentują podobne i różne potrzeby i nadzieje, oczekują dobrej atmosfery pracy i podmiotowych relacji interpersonalnych oraz zapewnienia niezbędnych warunków do realizacji aspiracji edukacyjnych, społecznych, zawodowych i życiowych.

Dla przygotowania założeń modelowych, programowania i zmieniania systemu edukacji nauczycielskiej Minister Edukacji Narodowej powołał w roku 1997 Radę do spraw Kształcenia Nauczycieli.

W wypracowanych kierunkach zmian w kształceniu nauczycieli przyjęto założenia, że nauczyciel funkcjonuje w nowej rzeczywistości edukacyjnej i społecznej, która wymaga rozszerzenia sfery jego zadań, a w szczególności funkcji wychowawczej i opiekuńczej oraz innego jakościowo rozumienia funkcji poznawczej. Uznano też ścisły związek kształcenia nauczycieli z ich statusem.

W roku 1998 zaproponowano następujące kierunki zmian i działań w kształceniu nauczycieli:

- „1. Należy stworzyć nowe, jednolite ramy prawne dotyczące kształcenia i doskonalenia nauczycieli. [...]
2. Kształcenie i doskonalenie nauczycieli powinno stanowić jedno z podstawowych zadań szkół wyższych. [...]
3. Należy stworzyć nowe zasady finansowania studiów przygotowujących do zawodu nauczyciela. [...]
4. Konieczne jest stworzenie jednolitego systemu akredytacji kształcenia nauczycieli. [...]
5. Należy sprecyzować wymagania dotyczące podstawowych składników wykształcenia nauczyciela, a ponadto w sposób wyraźny określić odmiennność zadań dla obu kolejnych etapów studiów.

6. Konieczne jest opracowanie dla każdego poziomu kształcenia nauczycieli podstawy programowej, obejmującej – z wyznaczeniem marginesu swobody – główne bloki zagadnieńowe:

- a) merytoryczny;
- b) psychologiczno-pedagogiczny;
- c) metodyczny wraz z praktykami;
- d) umożliwiający drożność do studiów stopnia wyższego. [...]

7. Należy stworzyć podstawy organizacyjne, prawne i finansowe dla zaistnienia systemu szkół ćwiczeń, związanych (na kształt klinik) z uczelniami kształcącymi nauczycieli. [...]

8. Należy rozważyć celowość wprowadzenia państwowego egzaminu nauczycielskiego. [...]

9. Niezbędne jest stworzenie warunków do uzyskiwania stopni naukowych z dydaktyk szczegółowych poprzez wyodrębnienie specjalnej dyscypliny naukowej. [...]

10. Należy stworzyć preferencje finansowe dla absolwentów przygotowanych do zawodu nauczyciela podejmujących pracę w oświacie, zwłaszcza przy wprowadzaniu odpłatności lub współodpłatności za studia” (*Kierunki zmian w kształceniu nauczycieli. Rozwiązania modelowe*, s. 28–30).

W teorii i praktyce edukacji nauczycielskiej funkcjonują różne orientacje – koncepcje i modele.

Jakie mogą być przewidywane zmiany w systemie edukacji nauczycielskiej?

„W najbliższym czasie – pisze T. Lewowicki – zapewne nasilać się będą poczynania na rzecz większego uprządkowania, pragmatyzacji kształcenia nauczycieli. [...] Funkcjonować będą rozmaite próby łączenia rozwiązań typowych dla różnych koncepcji i modeli kształcenia nauczycieli. [...] Pojawiać się mogą modele nowe. Edukacja nauczycielska powinna zachować [...] samoświadomość i tożsamość. Nie powinna poddawać się ani anarchizacji, ani centralizacji” (s. 112–115).

Szeroki wybór cytatów na temat orientacji – koncepcji edukacji nauczycielskiej przedstawiłem w roku 1998 w pracy *Orientacje – koncepcje edukacji nauczycielskiej (wybór cytatów)*.

Przypomnę w sposób skrótowy kilka wywodów pedagogów na temat koncepcji edukacji nauczycieli:

W. O k o Ń, *Organizacja kształcenia kandydatów na nauczycieli*

„*Model synchroniczny* opiera się na równoczesnym kształceniu specjalistyczno-pedagogicznym. [...]

Model diachroniczny polega na tym, że procesy kształcenia specjalistycznego i pedagogicznego nie następują współcześnie, przy czym na ogół kształcenie pedagogiczne następuje po kształceniu specjalistycznym. [...]

Najtrudniejszym problemem w kształceniu przyszłych nauczycieli jest *łącznie treści z praktyką pedagogiczną*. [...]

Jakość systemu kształcenia nauczycieli [...] zależy przede wszystkim od doboru kandydatów wkraczających w progi uczelni pedagogicznych, od jednolitości tego systemu i jego powiązania z innymi ogniwami systemu oświaty, jak również od programów i organizacji kształcenia [...] i od tego [...] czy przygotowuje on przyszłych nauczycieli do kształcenia ustawicznego” (1991: 55–58).

Modele wstępnego kształcenia nauczycieli

R. Pachociński, *Model kształcenia kompetencji nauczycielskich*

„W modelu tym wychodzi się z założenia, że we wstępnym przygotowaniu nauczyciela do pracy w szkole największą rolę odgrywają umiejętności w zakresie realizacji programu nauczania. [...]”

Model ten znalazł się w ogniu ostrej krytyki. [...] powoli odchodzi do przeszłości. [...]

Model kształcenia nauczycieli opierający się na teoriach personalistycznych [...] opiera się na założeniu, że każdy nauczyciel rozwija się w unikalny sposób, a kształcenie polega na udzielaniu pomocy, by mógł on sobie uświadomić, że jest odrębną jednostką, że ma własne jednostkowe potrzeby.

Model kształcenia nauczycieli opierający się na rozwoju języka i uczenia się. [...]

Model kształcenia nauczycieli do zachodzących transformacji [...] wychodzi się z założenia, że każdy człowiek tworzy swój własny, prywatny mikroświat znanego sobie świata. Wszystko, co się dzieje wokół nas, może być przedmiotem niezliczonej liczby interpretacji. [...] Pełna świadomość jest niezbędnym warunkiem reagowania na zmiany i transformacje” (s. 97–100).

A.T. Pearson:

„Kompetentne nauczanie zależy od trzech czynników: wiedzy przedmiotowej, usystematyzowanej wiedzy o nauczaniu, refleksyjnego doświadczenia praktycznego. [...]”

– *Wiedza przedmiotowa.* [...]

Programy kształcenia nauczycieli dostarczające wysokiego stopnia wiedzy przedmiotowej powinny się odznaczać również drugą cechą: nauczyciele muszą wiedzieć, jak poszczególne informacje pasują do siebie. [...] Nauczyciel musi mieć świadomość tego, co moglibyśmy nazwać filozofią danej dyscypliny.

– *Wiedza profesjonalna* [...] systematyczna wiedza na temat nauczania. [...] W wiedzy tej wyróżniamy dwa aspekty: po pierwsze, wymaga się wiedzy o prawach przyczynowych, regularności czy stosunkach, których efektem może być uczenie się; po drugie, wymaga się wiedzy o nauczaniu [...]

– *Refleksyjne doświadczenie praktyczne*

Trzecim składnikiem kształcenia nauczycieli jest refleksyjne doświadczenie praktyczne. [...]

Wiedza przedmiotowa, wiedza profesjonalna i umiejętności krytyczne stanowią wiedzę bazową dla refleksyjnego doświadczenia praktycznego. [...]

Dzięki uznaniu doświadczenia praktycznego za rodzaj laboratorium możemy pozwolić studentom być odważniejszymi w testowaniu swoich idei i ryzykowaniu porażki” (s. 148–166).

H. Kwiatkowska:

„Cele kształcenia nauczycieli powinny wynikać z przyjętego modelu kształcenia. [...]”

– Edukacja nauczycielska powinna w sposób bardziej śmiały podjąć problematykę wartości, a także problematykę antropologii filozoficznej. [...]

– Edukacja nauczycielska powinna być rzetelną edukacją intelektualną, programowo nadmiarową. [...]

– Kształcenie nauczycieli powinno zyskać charakter bardziej indywidualny. [...]

– W treściach kształcenia nauczycieli [...] szczególnie mocno powinny być eksponowane sposoby dochodzenia do wiedzy. [...]

– W programowaniu celów i treści edukacji nauczycielskiej istnieje potrzeba weryfikacji sensu pojęcia „kształcenie praktyczne nauczyciela” (1988: 334–337).

J. Kuźma:

„Naszym zdaniem orientację funkcjonalną słuszniej byłoby nazwać prakseologiczno-aksjologiczną. Aktualną koncepcję kształcenia należałoby oprzeć na *orientacji humanistycznej – aksjologiczno-prakseologicznej*.

Podstawą teoretyczną tworzonego modelu były:

- koncepcja człowieka zawarta w psychologii humanistycznej i poznawczej,
- teoria sprawnego działania,
- teoria kształcenia wielostronnego” (s. 50).

B. Kwiatkowska-Kowal dochodzi do wniosku, że w każdej koncepcji kształcenia nauczycieli da się znaleźć wartościowy element (ideę) czy wiele elementów, które powinny zostać przeniesione do nowego modelu edukacji nauczycieli.

„Nowy model mógłby np. przejąć następujące idee:

– z ogólnokształcącej koncepcji edukacji nauczycielskiej – eksponowanie wielofunkcyjności zawodu nauczyciela i jego społecznej misji na podbudowie gruntownego wykształcenia ogólnego;

– z koncepcji specjalizacji o charakterze akademickim – eksponowanie teoretycznego przygotowania pedagogicznego, lecz nie wiedzy o psychologii, o pedagogice, ale wiedzy psychologicznej itd.;

– z koncepcji specjalistyczno-sprawnościowej [...] potrzebę sprawnościowego przygotowania nauczyciela;

– z orientacji humanistycznej edukacji nauczycielskiej – wyzwalanie aktywności poznawczej studentów [...] odkrywanie własnej indywidualności;

– z orientacji funkcjonalnej – tezę o potrzebie nadmiarowości kwalifikacji nauczycielskich, o działaniowej formie kształcenia;

– z koncepcji szerokoprofilowego kształcenia nauczycieli – ideę integracji interdyscyplinarnej treści, ideę kompleksowości (łączenie kształcenia ogólnego z kierunkowym i pedagogicznym);

– z modelu innowacyjnego (związanego z koncepcją szerokoprofilowego kształcenia) – metody i formy pracy z przyszłymi nauczycielami, umożliwiające aktywne, samodzielne i zindywidualizowane zdobywanie szerokiej wiedzy i umiejętności; multimetodyczny model pracy ze studentami;

– z modelu humanistyczno-kategorialnego (nawiązującego do tradycji humanistyki) – wskazywanie na szczególnie sens dialogu i rozumienia jako kategorii pedagogicznej” (s. 222–223).

Studia nad literaturą przedmiotu i własne badania pozwoliły mi sformułować 14 podstawowych idei i zasad edukacji nauczycielskiej (Banach 1997: 136–137):

1. Otwartość, innowacyjność i antycypacyjność – przy realizacji różnych koncepcji i modeli edukacji nauczycielskiej. Należy określić pewne podstawy – kanony wiedzy i umiejętności, które obowiązywałyby wszystkie uczelnie.

2. Elastyczność procesu kształcenia studentów, wprowadzenie ich w wielkość i wariantowość pedagogicznego myślenia, stanowisk metodologicznych i światopoglądowych oraz przestrzeganie wielości dróg dojścia do zawodu nauczycielskiego i kwalifikacji magisterskich.

3. Humanizacja procesu kształcenia studentów, generowanie edukacji z sytuacji człowieka w świecie, jego koniecznych umiejętności oraz dostosowania się do zmian

społecznych i edukacyjnych przez kształtowanie umiejętności zdobywania, przetwarzania i stosowania informacji.

4. Perspektywność – poznawanie trendów rozwojowych, istoty wyzwań cywilizacyjnych i problemów globalnych, europejskich i polskich.

5. Ustawiczność – jako kształtowanie umiejętności organizacji samokształcenia i własnego „warsztatu pracy”, przygotowania się do zmian w wychowaniu, w świecie wartości, celach życiowych i postawach młodzieży.

6. Harmonijne przygotowanie do wszystkich funkcji nauczyciela, poszerzanie jego doświadczeń życiowych i pedagogicznych, umożliwianie „sprawdzania się” w przygotowaniu do zawodu w czasie studiów.

7. Każdy nauczyciel powinien w niedalekiej perspektywie zdobyć wyższe wykształcenie, a także kwalifikacje do nauczania drugiego przedmiotu w zakresie licencjatu.

8. Naukowość, integracyjność i interdyscyplinarność – w kształtowaniu treści kształcenia – edukacja szerokich horyzontów, otwartość na wiedzę i jej problemy, odchodzenie od wiedzy „encyklopedycznej”.

9. Opanowanie znajomości języków obcych i bezpośrednie formy kontaktu ze światem, a szczególnie z Europą Zachodnią i Środkowowschodnią.

10. Świadomość cech „szkoły przyszłości” i dowartościowanie problemów kultury pedagogicznej i etyki zawodowej nauczyciela jako czynników pozwalających efektywnie uczestniczyć w życiu szkoły oraz środowiska i demokratycznego społeczeństwa.

11. Drożność wszystkich form kształcenia i dokształcania.

12. Współpraca uczelni kształcących nauczycieli ze szkołami i placówkami oświatowo-wychowawczymi w procesie kształcenia i badań pedagogicznych oraz podejmowania i realizowania innowacji pedagogicznych.

13. Racjonalność i otwartość relacji pomiędzy przygotowaniem: kierunkowym, psychologiczno-pedagogicznym i metodyczno-sprawnościowym.

14. Dostosowanie środków finansowych i materialnych do zadań kształcenia studentów, dokształcania i doskonalenia nauczycieli.

Wiele inspirujących myśli i propozycji modernizacji edukacji nauczycieli zawierają prace autorskie i zbiorowe pedagogów, na które wskazuję w *Bibliografii*.

Poszukujemy drogi do działań czyniących nauczycieli współtwórcami zmian edukacyjnych, podnoszących ich autorytet oraz polepszających relacje interpersonalne: nauczyciel–uczeń–student. Potrzebny jest nam humanistyczny model nauczyciela akademickiego oraz rozwój teorii pedagogiki i dydaktyki szkoły wyższej. Niestety, starzeje się nam kadra naukowa wyższych uczelni. Średni wiek doktorów habilitowanych wynosi około 47 lat, a profesorów 53. Nasza nauka jest zagrożona w zakresie ilości kadry, jak i zachowania jej pełnowartościowości. Przeciążenie zajęciami dydaktycznymi grozi przedmiotowymi, a nie podmiotowymi kontaktami tej kadry ze studentami – przyszłymi nauczycielami.

Spółeczności akademickie powinny wyciągać wnioski z wyników badań, w których studenci stwierdzają:

„Nauczyciele akademicy nie liczą się z naszymi oczekiwaniami, niewiele też czynią, aby wciągnąć nas do dyskusji i wpływać na rozwój naszych zainteresowań”, twierdzi 77,6% badanych studentów uczelni państwowych i 81,4% uczelni niepaństwowych” (B o g u s z [w:] *Wyższe szkolnictwo niepaństwowe w systemie edukacji narodowej*, s. 139).

Problemy profesjonalnego doskonalenia się i rozwoju „nauczycieli nauczycieli” wymagają większej obecności nauk pedagogicznych i dydaktyk szczegółowych, ale także dyscyplin kierunkowych oraz zorganizowanych i odpowiedzialnych działań kadry kierowniczej uczelni kształcących nauczycieli.

Krytyczna ocena dotychczasowego systemu kształcenia i doskonalenia nauczycieli oraz kierunki jego zmian zostały przedstawione przez MEN w koncepcji zatytułowanej *Reforma systemu edukacji. Projekt* (1998) oraz w nr 4 Biblioteczki Reformy *MEN o doskonaleniu nauczycieli* (1999).

Znajdujemy w nich najważniejsze oceny i postulaty z prac pedeutologicznych oraz informacje o pracach nad standardami przygotowania pedagogicznego nauczycieli, standardami kształcenia dwuspecjalistycznego (dwukierunkowego), opracowaniem planów ramowych i podstaw programowych specjalności w kolegiach i szkołach wyższych, a także przykładowych programów kształcenia nauczycieli przygotowujących ich do nauczania blokowego lub zintegrowanego.

Refleksje i wnioski

1. W teorii i praktyce edukacji nauczycielskiej współlistnieją obok siebie różne orientacje – koncepcje, które wymagają współczesnego przewartościowania oraz zweryfikowania, aby efektywnie wykorzystać je w wypracowaniu nowoczesnej koncepcji i modeli edukacji nauczycielskiej.

Myślą przewodnią reformy systemu edukacji nauczycielskiej powinno być orientowanie jej:

- w pierwszej kolejności – na wartości oraz kształtowanie osobowości i postaw nauczycieli,
- następnie – na kształtowanie umiejętności i kompetencji niezbędnych do realizacji różnych funkcji i zadań nauczycielskich,
- i na końcu – na dobór treści, form, metod i środków kształcenia w różnych blokach przedmiotowych i poszczególnych przedmiotach.

2. Kształcenie i doskonalenie nauczycieli powinno mieć w większym stopniu charakter innowacyjny, prospektywny i praktyczny oraz zwracać uwagę na inne poza programami edukacji nauczycielskiej czynniki osobotwórcze, występujące w uczelniach i środowisku życia studentów i nauczycieli, a także w życiu społeczeństwa i państwa, Europy i świata.

Wymogi prospektywności i humanizacji kształcenia nauczycieli oraz ich nieustającego doskonalenia wynikają z transformacji ustrojowej w Polsce oraz jej ważnego składnika i narzędzia zmiany społecznej – reformy systemu edukacji. Dlatego proces kształcenia i doskonalenia nauczycieli powinien obejmować aktywność poznawczą, emocjonalną i praktyczną.

Niestety, niewiele straciło na aktualności stwierdzenie Zygmunta Mysłakowskiego, że:

„Nauczyciel wciąż jeszcze jest przede wszystkim dydaktykiem, a nawet jako taki stoi dość daleko od ucznia”.

3. W edukacji nauczycielskiej należy rozwijać następujące kompetencje:

- aksjologiczne i komunikacyjne,
- rozumienie procesów i zjawisk pedagogicznych oraz cech osobowościowych i modelowych „nauczyciela przyszłości”, a także istoty i mechanizmów „szkoły przyszłości”,
- spostrzeganie podmiotu i przedmiotu wychowania w kategoriach rozumienia i otwartego dialogu, jedności praw i obowiązków wszystkich podmiotów edukacji oraz upowszechniania ideałów humanizmu,
- przygotowanie do innowacji, przekraczania roli i funkcji zawodowych oraz do przyjęcia doktryny krytyczno-kreatywnej kształcenia i wychowania,
- rozwijanie zdolności i motywacji do samokształcenia, do poznawania siebie oraz kierowania własnym rozwojem i życiem,
- kształtowanie umiejętności kontrolowania i oceniania osiągnięć i porażek uczniów i własnych.

4. Raport COMSN w WSP w Krakowie, *Edukacja nauczycielska w uniwersytetach i wyższych szkołach pedagogicznych w roku akademickim 1994/1995*, autorstwa C. Banacha, J. Jarowieckiego i B.J. Noweckiego, informuje o zmianach w kształceniu nauczycieli, o dostosowywaniu programów kształcenia nauczycieli do zmian programowych w oświacie. Poddaje uważnej analizie możliwości kadrowe uczelni kształcących nauczycieli.

Postuluje stworzenie systemu akredytacji kształcenia nauczycieli zarówno w szkołach wyższych, jak i w zakładach kształcenia nauczycieli.

Edukacja pedagogiczno-psychologiczna powinna zmierzać do usytuowania spraw edukacji i roli nauczyciela w trzech wymiarach czasowych: przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, oraz integralnego kształtowania nauczyciela jako: pedagoga-wychowawcy, specjalisty i człowieka.

Ta edukacja powinna być korelowana z dydaktykami szczegółowymi i praktykami, aby zapewnić jakość procesu kształcenia w sferach: aksjologicznej, poznawczej, emocjonalnej i metodyczno-praktycznej.

Postuluje się, by Ministerstwo Edukacji Narodowej, jako organ odpowiedzialny za merytoryczny poziom zatrudnionych nauczycieli, egzekwowało od uczelni odpowiedni zakres ilościowego i merytorycznego przygotowania nauczycieli do pracy w szkole.

Trudno po pięciu latach o odpowiedź na pytanie dotyczące wpływu, jaki ten raport oraz kilkanaście książek poświęconych kształceniu nauczycieli poszczególnych przedmiotów wydanych przez COMSN wywarły na kształt edukacji nauczycielskiej.

Zmieniający się świat i reformująca się Polska wymagają od edukacji i nauczycieli orientowania się przede wszystkim na problemy człowieka w teraźniejszości i przyszłości. Era cywilizacji informatycznej i społeczeństwa informacyjnego stawiają nauczycieli wobec nowych wyzwań i szans oraz pytań o sens i sposoby organizacji życia ludzi, ich dylematy i społeczne relacje „być” i „mieć”, o świat wartości, a także o prawo i obowiązek dokonywania wyborów w życiu i pracy.

Potrzebna jest nam, nauczycielom wszystkich szczebli edukacji, wyobraźnia i kształcenie się problemowe, nieustające, prospektywne i multimedialne. Zasadniczej reformy edukacji nauczycielskiej nie możemy już odkładać. Niezbędna jest szeroka podbudowa ogólna i humanistyczna tej edukacji, znajomość myśli pedagogiczno-psychologicznej, metodycznej, filozoficznej i socjologicznej.

Reforma systemu edukacji w Polsce stanowi wyzwanie, niesie nowe szanse i nadzieje, ale także rodzi niepokoje i zagrożenia. Aby sprostać wielości zadań systemu edukacji, trzeba dużo zmienić w edukacji nauczycielskiej, osobowościach, kompetencjach i postawach „nauczycieli nauczycieli”. Nie możemy trwać przy swoich poglądach i doświadczeniach, gdy zmienia się w sposób galopujący i nieprzewidywalny świat oraz edukacja szkolna i nieszkolna (równoległa).

Nie ma tylko jednej prawdy o edukacji nauczycielskiej, ale eksperci i praktycy zgodni są co do pewnej ilości idei, zasad i metod tej edukacji, a także co do jej stanu aktualnego oraz potrzeb i kierunków modernizacji. Trzeba się porozumiewać i wypełniać przestrzeń i czas mądrym ludzkim działaniem wszystkich podmiotów edukacji.

Warto pamiętać o stwierdzeniu Raportu OECD na temat polityki edukacyjnej w Polsce (1995):

„Sukces planów i aspiracji związanych z reformą szkolnictwa w Polsce zależeć będzie w dużym stopniu od jakości i morale kadry nauczycielskiej.

Przygotowanie nauczycieli musi być w zgodzie z wymogami stawianymi im przez szkoły”.

Bibliografia

- Arends R.J.: *Uczymy się nauczać*, tłum. K. Kruszewski, WSiP, Warszawa 1994.
- Akademicka edukacja nauczycieli*, pod red. K. Duraj-Nowakowej, WSP, Kraków 1993.
- Banach C.: *Polska szkoła i system edukacji – przemiany i perspektywy*, Wyd. A. Marszałek, Toruń 1997.
- Banach C., Jarowiecki J., Nowecki B.J.: *Edukacja nauczycielska w uniwersytetach i wyższych szkołach pedagogicznych w roku akademickim 1994/1995*, Raport 1, COMSN, WSP, Kraków 1996.
- Banach C.: *Orientacje – koncepcje edukacji nauczycielskiej (wybór cytatów)*, Wyd. Edukacyjne, Kraków 1998.
- Demokracja a oświata. Kształcenie i wychowanie*, Materiały z II Ogólnopolskiego Zjazdu Pedagogicznego, pod red. H. Kwiatkowskiej i Z. Kwiecińskiego, PTP, EDYTOR, Toruń 1996.
- Duraj-Nowakowa K.: *Profesjonalizacja studentów przez teorie i praktyki pedagogiczne*, MWS H-P w Łowiczu, 1996.
- Edukacja: jest w niej ukryty skarb*, Raport UNESCO, pod red. J. Delorsa, SOP, Warszawa 1998.
- Kierunki zmian w kształceniu nauczycieli. Rozwiązania modelowe*, Rada do spraw Kształcenia Nauczycieli przy Ministrze Edukacji Narodowej, H. Kwiatkowska, Biuletyn Informacyjny COMSN w WSP w Krakowie 1998, nr 11.
- Kształcenie i dokształcanie nauczycieli*, pod red. B. Ratusia, WSP, Zielona Góra 1993.
- Kształcenie pedagogiczne studentów uniwersytetów i wyższych szkół pedagogicznych*, pod red. A. Łukawskiej, UJ, Kraków 1994.
- Kupisiewicz C.: *Dziewiętnaście tez o kształceniu nauczycieli* [w:] W kręgu teorii i praktyki kształcenia wielostronnego, pod red. T. Lewowickiego, UW, MC NEMT, Radom 1994.

- Kuźma J.: *Optymalizacja systemu pedagogicznego kształcenia, doksztalcania i doskonalenia nauczycieli*, PWN, Warszawa-Kraków 1992.
- Kwiatkowski H.: *Nowa orientacja w kształceniu nauczycieli. Założenia i metody edukacji nauczycielskiej*, PWN, Warszawa 1988.
- Kwiatkowska H.: *Koncepcja przemian systemu edukacji nauczycielskiej* [w:] *Nauczyciel – kształcenie, doksztalcenie, doskonalenie i funkcjonowanie w zawodzie*, pod red. C. Banacha i H. Kwiatkowskiej, cz. II (propozycje przemian), Lenomax, Bydgoszcz 1990.
- Kwiatkowska H.: *Edukacja nauczycieli: konteksty – kategorie – praktyki*, IBE, Warszawa 1997.
- Kwiatkowska-Kowal B.: *Kształcenie nauczycieli w szkole wyższej*, UW, „Terra”, Warszawa 1994.
- Kwieciński Z.: *Tropy – ślady – próby. Studia i szkice z pedagogiki pogranicza*, Edytor, Toruń-Poznań-Olsztyn 2000.
- Lewowicki T.: *Przemiany oświaty*, UW, „ŻAK”, Warszawa 1994.
- MEN o doskonaleniu nauczycieli, Biblioteczka Reformy 4, Warszawa 1999.
- Nauczyciele-nauczycieli*, pod red. H. Kwiatkowskiej i A. Kotusiewicz, MEN, PWN, Warszawa-Łódź 1992.
- Okoń W.: *Kształcenie nauczycieli w Polsce – stan i kierunki przebudowy*, PWN, Warszawa-Kraków 1989.
- Okoń W.: *Rzecz o edukacji nauczycieli*, WSiP, Warszawa 1991.
- Pachociński R.: *Edukacja nauczycieli w krajach Unii Europejskiej*, IBE, Warszawa 1994.
- Paćławska K. (red.): *Tradycja i wyzwania. Księga pamiątkowa na 75-lecie założenia Studium Pedagogicznego UJ 1921–1996*, UNIVERSITAS, Kraków 1996.
- Pearson A.T.: *Nauczyciel. Teoria i praktyka w kształceniu nauczycieli*, WSiP, Warszawa 1994.
- Problemy przygotowania zawodowego nauczycieli w Europie Środkowej*, pod red. Z. Jasińskiego, UO, Opole 1996.
- Raport na temat polityki edukacyjnej w Polsce*, OECD, WSiP, Warszawa 1995.
- Reforma systemu edukacji. Projekt*, MEN, WSiP, Warszawa 1998.
- Szempruch J.: *Pedagogiczne kształcenie nauczycieli wobec reformy edukacji w Polsce*, WSP, Rzeszów 2000.
- Śliwerski B.: *Jak zmienić szkołę*, IMPULS, Kraków 1998.
- Wołoszyn S.: *Nauczyciel – przegląd historycznych funkcji* [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, pod red. W. Pomykały, Fundacja Innowacja, Warszawa 1993.
- Wołoszyn W.: *Powinności nauczycieli akademickich a gotowość zawodowa studentów*, WSP, Bydgoszcz 1996.
- Wyższe szkolnictwo niepaństwowe w systemie edukacji narodowej*, pod red. J. Bogusza i A. Knapa, Mysłaków „Dajas”, Warszawa 1996.
- Z zagadnień pedeutologii i kształcenia nauczycieli*, pod red. H. Kwiatkowskiej i T. Lewowickiego, KNP PAN, „Studia Pedagogiczne” LXI, Warszawa 1995.